

УДК [159.923.2:159.942]-053.9

Т. Б. Партико

Received December 17, 2015;

Revised February 08, 2016;

Accepted March 11, 2016.

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ САМОСТАВЛЕННЯ В ОСІБ ІЗ РІЗНИМ ЕМОЦІЙНИМ ТОНУСОМ У ПІЗНІЙ ДОРΟΣЛОСТІ

Досліджено мотивацію самоствавлення літніх людей (60–79 років), у яких домінує різний емоційний тонус: підвищений, знижений та нейтральний. З'ясовано, що сильно виражені стеничні емоції покращують самоприйняття, а висока напруженість фрустраційних реакцій пов'язана зі стійкими сумнівами щодо цінності своєї особистості. Виявлено суперечності в самоствавленні осіб похилого віку, які мають підвищений емоційний тонус: сильні астеничні емоції, пов'язані як із негативним самоствавленням (внутрішні конфлікти, самоприпинення, самозвинувачення, знижена самоцінність, закритість), так і з позитивним (самоприйняття). Слабкі стеничні емоції, які характерні для осіб зі зниженим емоційним тонусом, з одного боку, пов'язані з поганою саморегуляцією, заниженою самоповагою, з другого боку, такі люди більш відкриті та схильні до самопізнання. При нейтральному рівні фрустраційних реакцій в осіб літнього віку знижується задоволеність особистою автономією і життєвими цілями, проте може зростати самоцінність та аутосимпатія. Показано роль мотивації самоствавлення залежно від емоційного тону людини. При підвищеному тонусі самоствавлення покращуватиметься під впливом мотивів загальної активності, суспільно корисної діяльності, досягнення соціального статусу та спілкування; при зниженому – мотивів творчої активності та суспільно корисної діяльності; при нейтральному – мотивів творчої активності та комфорту. З'ясовано, що факторні структури мотивації самоствавлення осіб літнього віку з різним емоційним тонусом подібні за формою, однак відрізняються за змістом. Для осіб із підвищеним емоційним тонусом найбільшу роль відіграє самоповага й мотив спілкування; зі зниженим тонусом – аутосимпатія й мотив загальної активності; із нейтральним тонусом – відсутність самоприпинення й мотив загальної активності.

Ключові слова: самоствавлення, мотивація, емоційний тонус, пізня дорослість.

Partyko T. B. Peculiarities of Self-attitude Motivation in Persons with Different Emotional Tonus in Late Adulthood. The paper researches motivation of self-attitude in elderly people (60–79 years old) with different emotional tonus: higher, lower and neutral one. The research has shown that highly expressed sthenic emotions improve self-attitude, while high degree of frustration reactions is related to strong doubts as to the value of one's personality. There are contradictions in self-attitude of elderly people with higher emotional tonus: strong asthenic emotions are

related to both negative (internal conflicts, self-abasement, self-accusation, decreased self-value, closedness) and positive self-attitude (self-perception). On the one hand, weak sthenic emotions, characteristic of people with lower emotional tonus, are related to poor self-regulation, low self-respect, on the other hand, such people are more open and inclined to self-cognition. Neutral level of frustration reactions in elderly people causes lower satisfaction with personal autonomy and life goals, however, self-value and self-affection can increase. The research reveals the role of self-attitude which depends on one's emotional tonus. Higher tonus results in improved self-attitude which is influenced by motives of general activity, community service, achieving social status and communication; with lower tonus – motive of creativity and community service; with neutral – motives of creativity and comfort. It is revealed that factor structures of self-attitude motivations in elderly people with different emotional tonus are similar in forms, while being different in content. For people with higher emotional tonus the most important role is given to self-respect and communication motive; for people with lower tonus – self-affection and motive of general activity; for people with neutral tonus – lack of self-abasement and motive of general activity.

Keywords: self-attitude, motivation, emotional tonus, late adulthood.

Партыко Т. Б. Особенности мотивации самоотношения у лиц с разным эмоциональным тоном в поздней взрослости. Исследовано мотивацию самоотношения пожилых людей (60–79 лет), у которых доминирует разный эмоциональный тонус: повышенный, сниженный и нейтральный. Выяснено, что сильно выраженные стенические эмоции улучшают самоприятие, а высокое напряжение фрустрационных реакций связано со стойкими сомнениями относительно ценности своей личности. Установлено противоречия в самоотношении лиц пожилого возраста, которые имеют повышенный эмоциональный тонус: сильные астенические эмоции связаны как с отрицательным самоотношением (внутренние конфликты, самоунижение, самообвинение, сниженная самооценка, закрытость), так и с положительным (самоприятие). Слабые стенические эмоции, которые характерны для лиц со сниженным эмоциональным тоном, с одной стороны, связаны с плохой саморегуляцией, заниженным самоуважением, с другой стороны, такие люди более открыты и склонны к самопознанию. При нейтральном уровне фрустрационных реакций у лиц пожилого возраста снижается удовлетворенность личной автономией и жизненными целями, однако может повыситься самооценка и автосимпатия. Показано роль мотивации самоотношения в зависимости от эмоционального тона человека. При повышенном тоне самоотношение будет улучшаться под влиянием мотивов общей активности, общественно полезной деятельности, достижения социального статуса и общения; при сниженном – мотивов творческой активности и общественно полезной деятельности; при нейтральном – мотивов творческой активности и комфорта. Выяснено, что факторные структуры мотивации самоотношения лиц пожилого возраста с разным эмоциональным тоном похожи по форме, однако отличаются по содержанию. Для лиц с повышенным эмоциональным тоном самую большую роль играют самоуважение и мотив

общения; со сниженным – автосимпатия и мотив общей активности; с нейтральным тонусом – отсутствие самоунижения и мотив общей активности.

Ключевые слова: самоотношение, мотивация, эмоциональный тонус, поздняя зрелость.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зміна вікового складу населення України у бік зростання кількості осіб похилого віку та погіршення соціальних умов їхнього проживання ставить перед суспільством низку питань психологічного характеру. Поширені в рамках ейджизму стереотипи про літню людину як пасивну, емоційно загальмовану й соціально ізольовану закономірно породжує геронтофобію, що стає на заваді успішному розвитку особистості на останньому етапі геронтогенезу, ефективному використанню її внутрішніх ресурсів та життєвого досвіду. У цьому зв'язку проблема мотивації самоствавлення в пізній дорослості потребує більш детального вивчення. Значний вплив емоційної сфери на ефективні стратегії старіння спонукає звернути увагу на особливості мотивації самоствавлення літніх людей, які мають різний емоційний тонус. Дослідження, які спрямовані на розв'язання цього питання, сприятимуть не лише руйнації соціальних стереотипів щодо осіб похилого віку, а й допоможуть уточнити психологічні умови успішної адаптації до старості.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Самоствавлення розглядаємо як підструктурну одиницю загальної системи ставлень людини до себе та навколишнього світу. Основою самоствавлення є процес, у якому власне Я, власні риси та якості особистість оцінює щодо мотивів, які виражають потребу в самореалізації [7]. Психологічні дослідження торкаються різних аспектів самоствавлення осіб похилого віку, а саме: рівня самоствавлення у зв'язку із самооцінкою людини (Л. В. Бороздіна, О. М. Молчанова [1]), особливостей самоствавлення жінок під час кризи пізньої дорослості (О. В. Крапивіна [3], впливу навчання на зміну самоствавлення літніх людей (К. В. Приходько [4]). Автори зазначають суперечливий характер самоствавлення в цьому віці й пояснюють це різноспрямованістю самооцінки у старості, а саме поєднанням ретроспективної та актуальної самооцінки [1]. Одним з аспектів вивчення самоствавлення літніх людей може бути пошук його мотивації.

Загальновікові закономірності розвитку мотивації відображені в емпіричних даних, отриманих у руслі системної психології Б. М. Рижова. Після 61 року порівняно з попереднім десятиліттям знижується

рівень мотивації самореалізації і репродуктивної мотивації, проте зростає пізнавальна, вітальна, альтруїстична мотивація й мотивація самозбереження та захисту свого «Я» [6].

Актуальність потреби в автономії та захисті свого «Я» підтверджують також дослідження К. Рощака. Задоволення цих потреб забезпечує літній людині незалежність, оберігає її внутрішній світ від стороннього втручання і пов'язується з наростаючою інтровертованістю. Зазначається, що під час вивчення мотивації осіб похилого віку зазвичай увагу доцільно звертати не так на загальні мотиваційні тенденції, як на тенденції, властиві окремим групам людей, які по-різному адаптовані до геронтогенезу. Високий рівень адаптації до старості передбачає не лише осмислене життя, а й змістовну мотивацію, завдяки якій літня людина зберігає зв'язок із навколишнім світом. Бідність мотиваційної сфери навіть при зовнішній активності є причиною низького рівня адаптації [5]. Тому особливості мотивації можуть породити відкритість або закритість до світу, активність або пасивність, що в кінцевому результаті визначатиме самоствавлення літньої людини.

Одним із компонентів самоствавлення є його емоційний складник. Непоодинокі дослідження доводять, що надмірно сильні хвилювання у старості послаблюють самоконтроль і, як наслідок, посилюють невпевненість у собі, почуття неповноцінності та відчаю; різке зниження емоційного тону може свідчити про розчарування людини і призвести до дезадаптивної стратегії старіння [2]. Імовірно, різний емоційний тонус в осіб похилого віку пов'язаний з їхнім самоствавленням і детермінується різними мотиваційними чинниками.

Мета цієї статті – дослідити мотивацію самоствавлення літніх людей, у яких домінує різний емоційний тонус. **Завдання** дослідження полягали в з'ясуванні таких питань: 1) яка роль підвищеного (зниженого, нейтрального) емоційного тону в самоствавленні людини; 2) які мотиви покращують (погіршують) самоствавлення при різному тонусі емоцій; 3) чи існують відмінності у факторній структурі мотивації самоствавлення залежно від емоційного тону.

Методи та методики. У роботі використано теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), емпіричні методи (методика самоствавлення В. В. Століна і С. Р. Пантілєєва, методика мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана, шкала психологічного благополуччя К. Ріфф в адаптації Т. Шевелькової, П. Фесенко); мето-

ди статистичної обробки даних (кластерний аналіз – метод к-середніх, порівняльний аналіз – однофакторний дисперсійний, кореляційний аналіз – r-Пірсона, факторний аналіз – метод головних компонент із варімакс обертанням). Індикаторами емоційного тону були такі складники емоційного профілю особистості методики В. Мільмана, як спрямованість на емоційні переживання стеничного/астеничного типу та емоційну/фрустраційну складову частину мотивації. У дослідженні взяли участь 116 осіб віком від 60 до 79 років. Середній вік респондентів – 68,5 років. 62 % досліджуваних були жіночої статі, 38 % – чоловічої.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У результаті процедури кластеризації група досліджуваних поділилась на три кластери, які суттєво відрізняються за своїм емоційним профілем. До першого кластеру увійшло 48,3 % загальної кількості досліджуваних, до другого – 22,4 %, до третього – 29,3 %. Найсуттєвіші відмінності між цими трьома групами стосуються інтенсивності прояву стеничних емоцій, а також емоційного та фрустраційного складників мотивації ($p = 0,000$). Для астенічних емоцій відмінності виявлені між досліджуваними першого-третього та другого-третього кластерів ($p = 0,000$). Це дало змогу присвоїти кластерам такі назви: першому – «Особи з нейтральним емоційним тоном», другому – «Особи зі зниженим емоційним тоном», третьому – «Особи з підвищеним емоційним тоном». Відмінностей за віком респондентів цих трьох підгруп не виявлено.

В осіб із *підвищеним емоційним тоном* яскраво виражені емоційні реакції стеничного та астенічного типу, а також фрустраційні реакції. Сильні стеничні емоції переживають ті літні люди, які досить високо цінують власні особистісні якості і вважають, що подібну оцінку їм дають люди, які їх оточують ($r = 0,429$). З одного боку, з'ясовано, що підвищений тонус астенічних емоцій у старшому віці можуть мати ті особи, особливо жіночої статі ($r = 0,379$), які переживають внутрішні конфлікти, сумніви та почуття провини ($r = 0,584$), самоприниження ($r = 0,543$) і самозвинувачення ($r = 0,413$), знижену самоцінність ($r = -0,469$), яким складно організувати повсякденну діяльність і які нездатні управляти оточенням ($r = -0,405$). Таким особам складно бути відкритими і теплими у стосунках з іншими ($r = -0,345$). З другого боку, якщо старші люди мають сильні астенічні емоції, це може позитивно вплинути на їхнє самоприйняття ($r = 0,354$):

у них зростає позитивне ставлення до себе, вони починають схвалювати свої плани та наміри.

Висока напруженість фрустраційних реакцій характеризує тих осіб похилого віку, які переживають сумніви, незгоду із собою, почуття провини ($r = 0,375$), які схильні до самозвинувачення ($r = 0,395$) та самоприниження ($r = 0,420$) і які втрачають контроль над подіями, що відбуваються ($r = -0,412$). Зазначене вище насамперед стосується жінок, бо саме вони у старшому віці схильні до сильних фрустрацій ($r = 0,366$).

Літні люди з підвищеним емоційним тонусом більш закриті ($p = 0,02$) та самовпевнені ($p = 0,002$), їм легше дається саморегуляція ($p = 0,000$) і вони мають вищу самоповагу ($p = 0,000$) порівняно з тими, хто має знижений емоційний тонус (рис. 1).

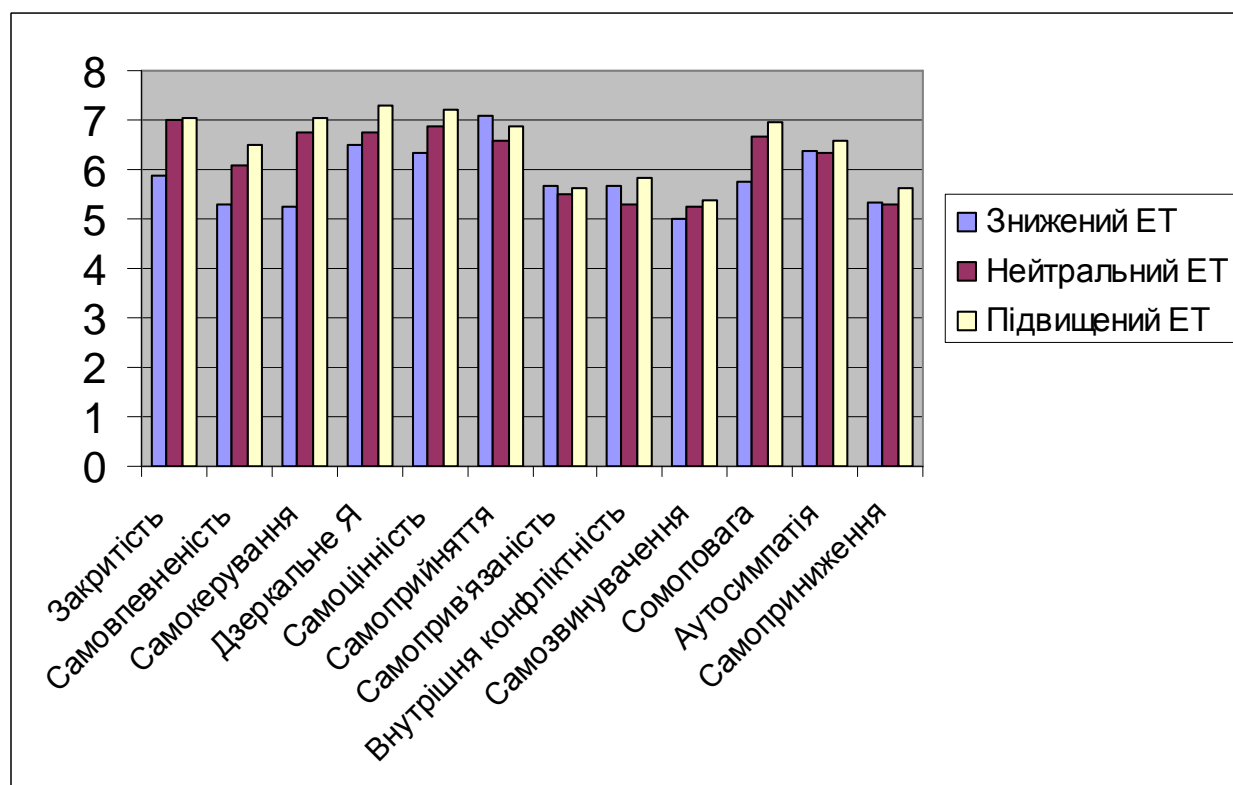

Рис. 1. Середні значення модальностей самоствавлення для осіб похилого віку з різним емоційним тонусом (ЕТ)

Якщо в 60–79 років людині характерний підвищений емоційний тонус, вона матиме найвищу з-поміж інших мотивацію життєзабезпечення, комфорту, соціального статусу, спілкування, загальної активності та суспільно корисної діяльності (p у межах від 0,04 до 0,000). Мотивація творчої активності істотно перевищуватиме мотивацію осіб зі зниженим емоційним тонусом ($p = 0,000$) (рис. 2).

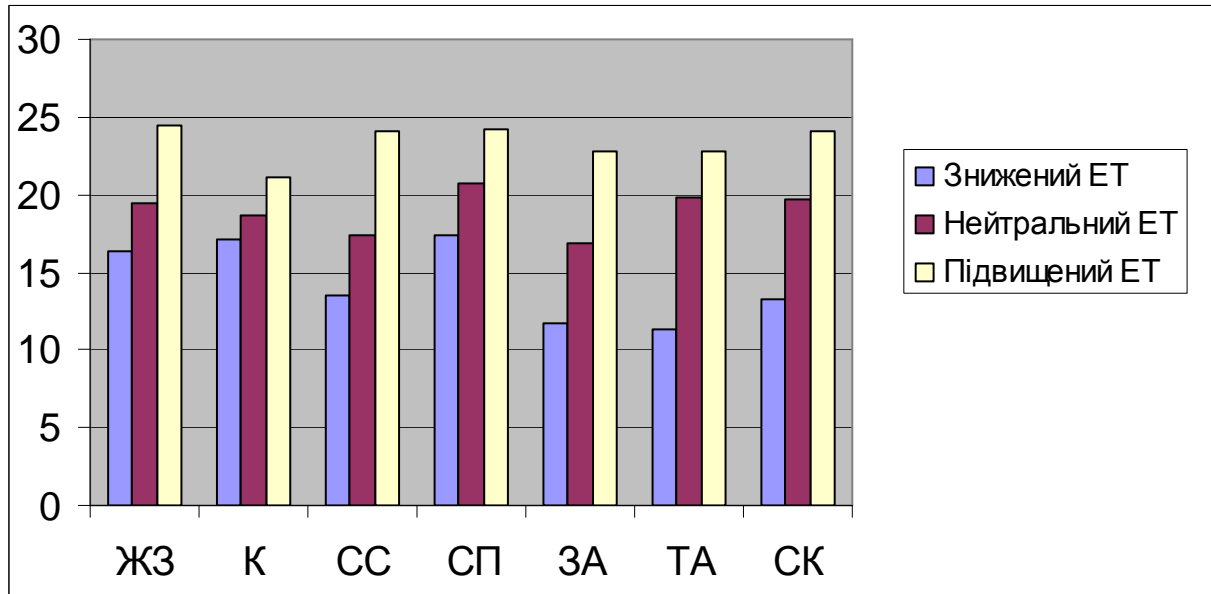

Рис. 2. Середні значення мотивів життєзабезпечення (ЖЗ), комфорту (К), соціального статусу (СС), спілкування (СП), загальної активності (ЗА), творчої активності (ТА) та соціально корисної діяльності (СК) для осіб похилого віку з різним емоційним тонусом (ЕТ)

При актуалізації мотиву загальної активності на фоні підвищеного емоційного тонусу в пізній дорослості зростає рівень психологічного благополуччя ($r = 0,364$), насамперед це стосується самоприйняття ($r = 0,443$). Якщо активізується мотив суспільно корисної діяльності, зростає саморегуляція ($r = 0,374$), самоповага ($r = 0,340$) і знижується самозвинувачення ($r = -0,353$). Активізація цього мотиву також позитивно впливає на загальне психологічне благополуччя людини ($r = 0,519$), насамперед постановку життєвих цілей ($r = 0,589$), самоприйняття ($r = 0,479$), особистісний ріст ($r = 0,429$) і позитивні взаємини з іншими ($r = 0,410$). Задоволення потреби у спілкуванні знижує самозвинувачення ($r = -0,409$), самоприпинення ($r = -0,352$), а також позитивно впливає на психологічне благополуччя осіб цієї групи (r у межах від 0,389 до 0,547). Мотивація підвищити свій соціальний статус у пізній дорослості за умови підвищеного емоційного тонусу може сприяти самоприйняттю ($r = 0,497$) й окресленню більш чітких життєвих перспектив ($r = 0,391$). Виражена мотивація творчої активності сприятиме саморегуляції ($r = 0,359$) і вищому психологічному благополуччю ($r = 0,425$). Якщо виражена мотивація комфорту, людина буде менше схильна до самозвинувачень ($r = -0,375$).

Людей, які в пізній дорослості вирізняються **зниженим емоційним тонусом**, характеризує загальмованість емоційної сфери, зокрема в них слабо виявляються і стеничні, й астеничні емоції, а також

спостерігається загальне послаблення фрустраційних реакцій. Слабо виражені стеничні реакції властиві тим особам, які мають погану саморегуляцію та розмитий інтернальний локус-контролю ($r = 0,459$), знижену самоповагу ($r = 0,402$) і не задоволені своїм особистісним зростанням ($r = 0,511$), проте мають вищу рефлексивність та критичність мислення ($r = 0,530$) і менше схильні до самозвинувачень ($r = 0,426$). Зниження напруженості астенічних реакцій, навпаки, пов'язано з більшим задоволенням від особистісного зростання ($r = -0,465$).

Літні люди цієї підгрупи мають найслабшу мотивацію комфорту, загальної активності, суспільно корисної діяльності, спілкування, соціального статусу та життєзабезпечення (p у межах від 0,04 до 0,000) (рис. 2). При зниженні мотиву загальної активності знижується задоволеність своїм особистісним зростанням ($r = 0,518$); при послабленні мотиву суспільно корисної діяльності зростає незадоволеність собою і своїми можливостями ($r = 0,406$), погіршується саморегуляція ($r = 0,413$), знижується самоповага ($r = 0,478$) та задоволеність особистісним зростанням ($r = 0,484$). Людина літнього віку зі зниженою потребою у спілкуванні вважає, що її особа не викликає поваги, симпатії та схвалення з боку інших ($r = 0,508$), у неї погіршується здатність управляти оточенням ($r = 0,444$). Втрата інтересу досягти вищого соціального статусу пов'язана зі зниженням самоповаги ($r = 0,389$), а послаблення мотивації життєзабезпечення – зі зниженням самоприйняття ($r = 0,399$) й меншим задоволенням від особистісного зростання ($r = 0,392$).

Зниження мотивації творчої активності характерне для осіб, які не сумніваються в цінності свого Я ($r = -0,391$), симпатизують собі ($r = -0,445$) і не схильні ставити собі в провину свої невдачі ($r = 0,414$). Вони задоволені собою й не бажають що-небудь змінити в собі ($r = -0,435$).

Особи літнього віку, які мають знижений емоційний тонус, порівняно з особами із середнім і підвищеним емоційним тонусом глибше усвідомлюють своє Я і більше схильні до рефлексії ($p = 0,009$; $p = 0,02$), менше задоволені собою та своїми можливостями ($p = 0,04$; $p = 0,002$), у них гірша саморегуляція ($p = 0,001$; $p = 0,000$) і нижча самоповага ($p = 0,005$; $p = 0,000$) (рис. 1).

В осіб із *нейтральним рівнем емоційного тонусу* в разі зростання сили стеничних емоцій зростатиме самоповага ($r = 0,296$) й суб'єктивне відчуття благополуччя ($r = 0,381$). Зростання тонусу астенічних

емоцій взаємопов'язане з більшою внутрішньою конфліктністю ($r = 0,302$), самозвинуваченням ($r = 0,402$), самоприниженням ($r = 0,386$), а також нижчим психологічним благополуччям ($r = -0,312$), особливо негативно впливаючи на особисту автономію ($r = -0,319$). Фрустрація мотивації знижує задоволеність особистою автономією ($r = -0,263$) і життєвими цілями ($r = -0,272$), проте може сприяти зростанню самооцінності ($r = 0,326$) та аутосимпатії ($r = 0,348$).

Якщо в літньому віці людина має нейтральний рівень емоційного тону, зростання мотиву творчої активності сприяє самовпевненості людини ($r = 0,309$), позитивному уявленню про те, що оточення її приймає і любить ($r = 0,346$), самооцінності ($r = 0,466$), самоприйняттю ($r = 0,286$), аутосимпатії ($r = 0,473$) та особистісному зростанню ($r = 0,279$). Мотивація комфорту підвищуватиме позитивну соціальну рефлексію ($r = 0,383$), самооцінність ($r = 0,360$), самоприйняття ($r = 0,321$), самоповагу ($r = 0,294$) й аутосимпатію ($r = 0,448$).

Підтвердження отриманих результатів знаходимо у факторному аналізі. Для осіб із підвищеним, зниженим і нейтральним емоційним тону побудовані шестифакторні моделі, які пояснюють 77,37 %, 80,81 % і 74,67 % загальної дисперсії даних відповідно. Для підгрупи з підвищеним та нейтральним емоційним тону вагому роль відіграє фактор «Мотивація життєдіяльності» (перший фактор). В обох групах цей фактор охопив мотиви соціального статусу (0,845; 0,824), спілкування (0,854; 0,557), загальної активності (0,777; 0,892) і суспільно корисної діяльності (0,731; 0,728). Для осіб із підвищеним емоційним тону, крім того, мають значення мотиви життєзабезпечення (0,725) й комфорту (0,666), а для осіб із нейтральним – мотив творчої активності (0,749). Для людей похилого віку зі зниженим емоційним тону мотиви комфорту (0,859) та спілкування (0,862) об'єдналися в четвертий фактор, підкресливши важливість комфортного спілкування при загальному послабленні емоційного фону. Мотиви загальної активності (0,894), творчої активності (0,775), суспільно корисної діяльності (0,726), життєзабезпечення (0,716) й досягнення вищого соціального статусу (0,596) разом зі стеничними емоціями (0,604) утворили шостий фактор, який засвідчив важливість енергетично ресурсних емоцій у мотиваційній структурі особистості осіб із пониженим емоційним тону.

На важливість переживання стеничних емоцій (0,824) для мотивації творчої активності (0,635) літніх людей із підвищеним емоцій-

ним тонусом указує четвертий фактор. Отож, емоції, які підвищують активність організму, мобілізують його енергетичні ресурси та захисні механізми (зазвичай, це приємні переживання), сприяють творчій активності людини, і навпаки, якщо людина похилого віку схильна до творчості, вона, найімовірніше, буде переживати сильні стеничні емоції. Для літніх людей, які переважно мають нейтральний емоційний тонус, мотив комфорту (0,675) активізується в разі домінування помірних астенічних емоцій (0,785) над стеничними (-0,766), про що свідчить п'ятий фактор.

У кожній факторній моделі виокремилися фактори, які вказують на роль самоствавлення в житті людей із різним емоційним тонусом. Для літніх людей із підвищеним емоційним тонусом це другий фактор «Самоповага» і третій фактор «Суперечливе самоствавлення». Фактор «Самоповага» об'єднав окремі модальності самоствавлення, як-от самоповага (0,944), дзеркальне Я (0,816), закритість (0,735) і саморегуляція (0,662). У період пізньої дорослості більше поважають себе ті особи з підвищеним емоційним тонусом, які менше вдаються до рефлексій, вважають, що люди, які їх оточують, їм симпатизують, і які здатні до саморегуляції. Фактор «Суперечливе самоствавлення» поєднав астенічні емоції (0,598) із суперечливими модальностями самоствавлення: самоприниження (0,925), внутрішній конфлікт (0,889), самозвинувачення (0,807), з одного боку, і самоприйняття (0,647) – з другого. При сильних астенічних емоціях старші люди мають невисоке самоствавлення, ставлять собі у провину свої невдачі та недоліки, що може супроводжуватися тривожно-депресивними станами. Водночас такі переживання на фоні насичених емоцій можуть сприяти зростанню дружнього ставлення до себе. Це також підтверджується даними кореляційного аналізу.

Подібної суперечливості не спостерігаємо в осіб зі зниженим та нейтральним емоційним тонусом. У разі зниженого емоційного тону фактор «Самоповага» виявився найвагомим (перший фактор), об'єднавши самоповагу (0,918), самовпевненість (0,818), закритість (0,788), дзеркальне Я (0,711) та саморегуляцію (0,638). Не менш важливим для них є також другий фактор «Аутосимпатія», який говорить про тісний зв'язок таких модальностей самоствавлення: аутосимпатія (0,948), самоприйняття (0,851), самоприв'язаність (0,796), самозвинувачення (-0,660) і самоцінність (0,625). Отож, люди похилого віку, які мають послаблений емоційний тонус, вищої самоповаги

досягають у випадку, якщо мають добру саморегуляцію, думають, що оточення їх приймає, не схильні до надмірних рефлексій, мають достатньо високу думку про себе й не переживають внутрішнього напруження. Це люди, які загалом симпатизують собі; симпатія виникає у разі, якщо літня людина схвалює свої плани й бажання, відчуває цінність свого Я й не схильна до радикальних змін. П'ятий фактор «Фрустрація самоствавлення» поєднав фрустраційні реакції (-0,572), внутрішній конфлікт (-0,888), самоприниження (-0,766) й самозвинувачення (-0,561). Якщо літня людина не переживає фрустрації, у неї знижується ймовірність внутрішнього конфлікту, вона не схильна до самоприниження та самозвинувачень.

Для людей, які в пізній дорослості мають нейтральний емоційний тонус, модальності самоствавлення утворили три різні фактори: «Гідність» (другий фактор), «Самоприйняття» (третій фактор) і «Самоповага» (четвертий фактор). Суть цих факторів полягає у тісному взаємозв'язку самоприниження (-0,955), самозвинувачення (-0,891) та внутрішнього конфлікту (-0,877) у другому факторі; самоприйняття (0,827), аутосимпатії (0,733), самоприв'язаності (0,677) і віку (-0,582) у третьому факторі; самоповаги (0,887), саморегуляції (0,799), самовпевненості (0,651) й закритості (0,709) у четвертому факторі.

Отож, у факторних структурах мотивації самоствавлення осіб літнього віку, які відрізняються за своїм емоційним тонусом, є і спільні, і відмінні складники.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Самоствавлення та мотивація пов'язані з домінантним емоційним тонусом літньої людини. Сильно виражені стенічні емоції мають позитивний вплив на самоприйняття, підвищуючи самооцінку, проте висока напруженість фрустраційних реакцій сприяє самозвинуваченню, самоприниженню й почуттю провини, тобто пов'язана зі стійкими сумнівами щодо цінності своєї особистості.

Виявлено суперечності в самоствавленні осіб похилого віку. Сильні астенічні емоції, які переживають люди похилого віку з підвищеним емоційним тонусом, з одного боку, пов'язані з негативним самоствавленням (внутрішні конфлікти, самоприниження, самозвинувачення, знижена самооцінність, закритість), із другого, – позитивним (самоприйняття). Слабкі стенічні емоції, які характерні для осіб літнього віку зі зниженим емоційним тонусом, з одного боку, пов'язані з поганою саморегуляцією, заниженою самоповагою, з другого боку, такі люди більш відкриті й схильні до самопізнання. При нейтраль-

ному рівні фрустраційних реакцій в осіб літнього віку знижується задоволеність особистою автономією й життєвими цілями, проте може зростати самоцінність та аутосимпатія.

Роль мотивації самоствавлення в пізній дорослості змінюється залежно від емоційного тону людини. При підвищеному тонусі самоствавлення покращуватиметься під впливом мотивів загальної активності, суспільно корисної діяльності, досягнення соціального статусу та спілкування; при зниженому – під впливом мотиву творчої активності та суспільно корисної діяльності; при нейтральному – мотивів творчої активності та комфорту.

Факторні структури мотивації самоствавлення осіб літнього віку з різним емоційним тонусом за формою мають багато спільного, проте відрізняються за змістом. Найбільшу роль у факторній структурі мотивації самоствавлення осіб похилого віку з підвищеним емоційним тонусом відіграє самоповага і мотив спілкування; для осіб зі зниженим тонусом – аутосимпатія і мотив загальної активності; для осіб із нейтральним емоційним тонусом – відсутність самоприниження і мотив загальної активності.

Перспективи подальшого дослідження пов'язуємо з розширенням вікового діапазону й пошуком соціально-демографічних чинників різного емоційного тону в пізній дорослості. Важливим аспектом розвитку цієї теми є також з'ясування причин суперечностей самоствавлення в осіб похилого віку.

Література

1. Бороздина Л. В. Особенности самооценки в позднем возрасте / Л. В. Бороздина, О. Н. Молчанова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1988. – № 1. – С. 23–41.
Borozdina L. V. Osobennosti samootsenki v pozdnem vozraste [Peculiarities of self-evaluation in elderly age] / L. V. Borozdina, O. N. Molchanova // Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 14. Psikhologia. – 1988. – № 1. – P. 23–41.
2. Ермолаева М. В. Методы психологической регуляции эмоциональных переживаний в старости / М. В. Ермолаева // Психология зрелости и старения. – 1999. – № 1 (5). – С. 22–48.
Yermolaieva M. Metody psikhologicheskoi reguliatsyi emotsionalnykh perezhyvaniy v starosti [Methods of psychological regulation of emotional sufferings in elderly age] / M. Yermolaieva // Psikhologia zrelosti i starenia. – 1999. – № 1 (5). – P. 22–48.
3. Крапивина О. В. Особенности самоотношения у женщин, переживающих кризис пожилого возраста / О. В. Крапивина // Вестн. Тамбов. ун-та. Сер. «Естественные и технические науки». – 2011. – Т. 16, вып. 1. – С. 389–390.
Krapivina O. Osobennosti samootnoshenia u zhenchshin, perezhyvayushchikh krisis pozhylogo vozrasta [Peculiarities of self-attitude in women experiencing

- crisis of elderly age] / О. Krapivina // Vestn. Tambov. un-ta. Ser. "Yestestvennyye i tekhnicheskie nauki". – 2011. – Vol. 16, issue 1. – P. 389–390.
4. Приходько Е. В. Процесс обучения как фактор личностного самоопределения пожилых людей : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Приходько Е. В. – М., 2010. – 234 с.
Prihodko Ye. V. Protsess obucheniya kak faktor lichnostnogo samoopredeleniya pozhylykh liudei [The studying process as a factor of personal identity of elderly people] : dis. ... kand. psikhol. nauk : spec. 19.00.07 / Prihodko Ye. V. – M., 2010. – 234 p.
5. Рошак К. Психологические особенности личности в пожилом возрасте / К. Рошак // Психология старости : хрестоматия / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ-М, 2004. – С. 512–524.
Roshchak K. Psikhologicheskiye osobennosti lichnosti v pozhylom vozraste [Psychological peculiarities of a personality in elderly age] / K. Roshchak // Psikhologia starosti : khrestomatia / red.-sost. D. Raigorodskiy. – Samara : BANRAN-M, 2004. – P. 512–524.
6. Рыжов Б. Н. Системная периодизация развития / Б. М. Рыжов // Системная психология и социология. – 2012. – № 5 (1). – С. 5–25.
Ryzhov B. N. Sistemnaia periodizatsia razvitiya [Systemic periodization of development] / B. N. Ryzhov // Sistemnaia psikhologia i sotsiologia. – 2012. – № 5 (1). – P. 5–25.
7. Столин В. В. Уровни и единицы самосознания / В. В. Столин // Психология самосознания : хрестоматия / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ-М, 2007. – С. 123–155.
Stolin V. V. Urovni i yedinitsey samosoznaniya [Levels and units of self-comprehension] / V. V. Stolin // Psikhologia samosoznaniya. Khrestomatia / red.-sost. D. Raigorodskiy. – Samara : BANRAN-M, 2007. – P. 123–155.

УДК 159.923:316.6(075)

Т. А. Пашко, Д. В. Анпілова

Received October 18, 2015;

Revised December 18, 2015;

Accepted March 22, 2016.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРЕДИКТОРИ МІЖОСОБИСТІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В ПЕРІОД ЮНОСТІ

У статті представлено сучасний погляд на сутнісний зміст конкуренції як психологічного явища. Подано аналіз глибинних мотиваторів, які спонукають особистість долучатися до конкурентної взаємодії з іншими, серед яких: поря-